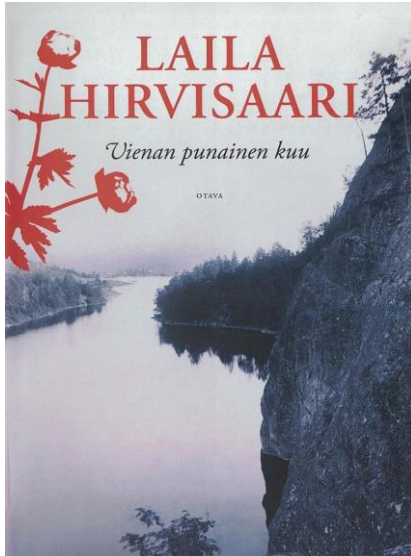

Laila Hirvisaari: Vienan punainen kuu

Kuva 1. Laila Hirvisaaren *Vienan punainen kuu* ilmestyi 1992, mutta kuten monista hänen teoksistaan, myös tästä on otettu uusintapainos (2010).

Laila Hirvisaari (aik. Hietamies) on kirjoittanut useita 1800-luvulle ja viime sotien aikaan sijoittuvia historiallisia romaaneja, joissa liikutaan itärajan molemmilla puolilla, milloin Karjalankannaksella milloin Vienassa. Teoksia on kertynyt kymmeniä, mutta yllättävän harvoissa kuvataan suoraan sisällissotaa. *Vienan punainen kuu* (1992) kertoo vuosisadan alun tapahtumista aina vuoteen 1918 sijoittuen Vienan Karjalaan Uhtuan ja Vuokkiniemen maisemiin. Hirvisaari kuvaa sodan osapuolten tavoitteita kahden nuoren naisen valintojen ja kohtaloiden kautta. Anna-Liisa Huotari on menettänyt vanhempansa veneonnettomuudessa. Kanadaan lähtenyt ja siellä rikastunut isoisä Ilja Huotari palaa takaisin Uhtualle huolehtiakseen pojantyttärestään.

Anna-Liisan paras ystävä Anja ja hänen opettajana toimiva äitinsä Darja Mihailovna Remisova ovat muuttaneet alueelle Pietarista. Darjan isä on teloitettu tsaarin murhayrityksestä, ja Darjasta itsestään on tullut tsaarinvaltaa vihaava sosialisti ja vallankumouksen kannattaja. Molemmat tytöt opiskelevat Sortavalan tyttökoulussa ja valmistuvat opettajiksi, minkä jälkeen Anna-Liisa saa opettajan paikan suomenkielisestä ja Anja venäjänkielisestä koulusta. Kun Suomessa syttynyt sisällissota ulottaa lonkeronsa itärajan yli Vienaan, huomaavat ystävykset olevansa eri puolilla. Realistinen Anja ymmärtää, mitä sotilaiden tulo ja Mannerheimin lupaus Karjalan puhdistamisesta bolševikeista tarkoittaa: sotaa ja puolen valitsemista. ”Voi sinua viatonta”, hän sanoo Anna-Liisalle. ”Te varmaan Huotarinniemellä ajattelette olevanne puolueettomia, mutta luokkasodassa ei sellaisia ole. On vain kaksi puolta, sortajat ja sorretut.” (247) Anna-Liisa ja Anja eivät ehkä ymmärrä toisiaan, mutta pyrkivät silti toimimaan toistensa parhaaksi.

Tapahtumat eskaloituvat nopeasti valkoisten tultua Uhtualle. Luutnantti Gilbert Weisenberg tulee pyytämään Ilja Huotaria rahoittamaan valkoisten aseita. ”[N]yt on aika poistaa rajat Suomen ja Vienan väliltä –. Meidän tarkoituksemme on vapauttaa Viena bolševikeista, punakaartilaisista ja ryssistä” (228), Weisenberg vastaa Huotarille, kun tämä kysyy, miksi he ovat tulleet

rauhalliseen Vianaan sotimaan. Huotari kieltäytyy tukemasta valkoisia rahallisesti. Hän vertaa valkoisten suhtautumista vienalaisiin Amerikan siirtolaisten suhtautumiseen intiaaneihin: ”Minä pelkään, että vienalaisten joukossa on paljon sellaisia, joita te ja teidän kaltaisenne pidätte ryssinä. Mikä heidän kohtalonsa olisi? Sama kuin intiaanien Amerikassa? – – Kyllä minä tunnen teidän metodinne – jos joku on eri mieltä kanssanne, niin nirri pois.” (229)

Anja on oikeassa, mitä tulee puolen valitsemiseen. Anna-Liisan sulhanen Kaarlo Meinander on liittynyt vapaaehtoisesti suojeluskuntaan ja taistelee Suomessa punaisia vastaan. Ilja Huotari, Anna-Liisa ja muu perhe joutuvat tahtomattaan punaisten vainoamiksi. Takaisin Vianaan lähetetty Kaarlo toteaa Weisenbergille Ilja Huotarista, että tämä ”ei ole valkoinen eikä punainen, vaan vienalainen”. Kun Weisenberg kysyy, kenen puolella Kaarlo on, tämä vastaa: ”Vienan puolella.” (332) Huotari ja Kaarlo edustavat mielipiteissään tyypillisiä vienalaisia, jotka vastoin Suomesta tulleiden heimosotureiden ja kansanvalistajien käsityksiä eivät halunneetkaan liittyä yhteiseen Venäjän vastaiseen rintamaan vaan pitivät suomalaisia miehittäjinä. Suuri osa väestöstä pysytteli puolueettomana, osa liittyi punaisten riveihin ja osa Karjalan omiin joukko-osastoihin.¹

Etsiessään alueelta aseita ja bolševikkisoluja Weisenbergin joukot pahoinpitelevät raa’asti niin Darjan kuin Anjan. Kuvaus Anjan väkivaltaisesta raiskauksesta on pysäyttävä: Anja pakotetaan juoksemaan kirkolle, josta aseet on löydetty, kuulusteltaessa häntä lyödään ja tönitään, minkä jälkeen miehet raiskaavat hänet yksitellen, ja lopulta hänen vatsansa läpi työnnetään pistin.

Hän makasi hiljaa ja liikkumatta alleen leviävässä verilammikossa eikä enää tajunnut että verestä ja kiimasta juopuneet miehet sotkivat häntä saappaankoroilla ja kiväärinperillä, kunnes olivat saaneet sammutetuksi viimeisenkin elämänkipinän. Kuolema tuli vihdoin – armahtaen. (348)

Raiskauksia ei juuri mainita dokumenteissa, mutta muistitietoa on säilynyt. Dokumentaarisen aineiston puuttuminen on toisaalta ymmärrettävää: syylliset tuskin halusivat muistella asiaa ja uhrille tapahtuma oli nöyryyttävä ja häpeällinen.² Kaunokirjallisuudessa ja viime aikaisissa tutkimuksissa raiskaukset ovat nousseet esiin. Leena Lander (*Käsky*, 2003), Anneli Kanto (*Veriruusut*, 2008), Kjell Westö (*Hägring 38*, suom. *Kangastus 38*, 2013) ja Heidi Köngäs (*Sandra*, 2017) muun muassa ovat kuvanneet romaaneissaan naisiin kohdistuvaa seksuaalista väkivaltaa.

¹ Vaara 2018, 167, 173. ”Suomalaisten heimosoturien vapautusretki oli kääntymässä entistä selvemmin sotilaalliseksi valloitusretkeksi, jossa vastapuolina eivät olleetkaan suomalaiset vapauttajat ja karjalaisia sortavat venäläiset”, kiteyttää Vaara suomalaisten väärät odotukset *Viena 1918* teoksessaan.

² Lintunen 2018, 197. Lintusen ohella esimerkiksi Marjo Liukkonen viittaa raiskauksiin ja niistä säilyneeseen muistitietoon teoksessaan *Hennalan naismurhat 1918* (2018).

Nainen symboloi kotia, puhtautta ja moraalisia arvoja. Tämä oli yleinen käsitys viime vuosisadan alun Euroopassa ja vaikutti suhtautumiseen kaikkia naisia, ei vain naissotilaita, kohtaan. Raiskaamalla vihollisnainen tahrattiin tämän edustamat arvot, nöyryytettiin naista suojelemaan kykenemättömiä miehiä ja lopulta koko kansakuntaa. Toisaalta nainen saattoi itse tahrata sukupuoleensa liitetyt arvot esimerkiksi seurustelemalla vihollisen kanssa, mitä pidettiin petoksena rotua ja isänmaata kohtaan. Naisten pukeutumista miesten vaatteisiin ja taistelemista ase kädessä pidettiin epänormaalina, ja naissotilaita syytettiin löyhämoraalisiksi ”ryssänmorsiamiksi”.³

Elina Järveläinen käsittelee Hirvisaaren romaania naispunakaartilaiden kuvauksia analysoivassa tutkielmassaan.⁴ Hän viittaa Klaus Theweleitin tutkimuksiin saksalaisten Freikorps-joukkojen vihasta naiskaartilaisia kohtaan. Hirvisaaren kuvaus miehistä, jotka sotkevat Anjaa saappaankoroilla ja kiväärinperillä, toistaa Theweleitin kertomusta siitä, miten Freikorpsin sotilaat hakkasivat vihollisnaiset veriseksi kasaksi.⁵ Järveläinen viittaa Juha Siltalan teokseen *Sisällissodan psykohistoria* (2009), jossa tämä käsittelee Theweleitin *Männerphantasien*-tutkimusta. Samaan tutkimukseen viittaa myös Ville Kivimäki (2007) artikkelissaan, joka käsittelee suomalaissotilaiden vihollisnaisiin kohdistamaa väkivaltaa. Kivimäki painottaa Theweleitin tutkimuksessa enemmän naisten edustamaa toiseutta kuin tämän väitettä poikien jyrkästä kasvatuksesta, seksuaalisuuden häpeästä ja sitä vastaan rakennetusta sotilaallisesta panssarista. Naiset olivat objekteja, joiden toiseus kiinteytti miesryhmää ja joihin toisaalta heijastettiin omia fantasioita ja pelkoja. Kivimäki toteaa: ”Suunnatessaan toimintansa naisia kohtaan sotilaat käsittelevät ensisijaisesti omaa minäänsä ja sen latautumia, mikä näkyy kyvyssä sekä äärimmäiseen sadistisuuteen että palvovaan ihailuun – –.”⁶ Tämä kaksiajakoinen suhtautuminen näkyi sisällissodassa: omat naiset nähtiin puhtaina äiteinä, sisarina ja vaimoina, mutta vihollisnaiset mustamaalattiin.

Anna-Liisan ja Gilbert Weisenbergin välille syttyy kiihkeä suhde, joka saa Anna-Liisan hylkäämään nuoruudenrakastettunsa Kaarlon. Kun punaiset löytävät Anjan runnellun ruumiin, he haluavat kostaa. ”Ennen kuin aurinko laskee se jääkärin huora kohtaa matkansa pään! Eikä se kuolema ole tätä helpompi!” (352) Monien vaiheiden jälkeen Anna-Liisa, Kaarlo ja Gilbert

³ Lintunen 2018; Kivimäki 2007, 23, 27.

⁴ Muut Järveläisen analysoimat teokset ovat Raija Orasen *Maan aamu* (1995), Anneli Toijalan *Punainen maa, valkea meri* (1999), Leena Landerin *Käsky* (2003) ja Anneli Kannon *Verirusut* (2008).

⁵ Järveläinen 2011, 75.

⁶ Kivimäki 2007, 24.

tapaavat. Anna-Liisan mielessä on vain Anjan kuolema. Gilbert kertoo, ettei ollut ehtinyt paikalle, mutta vaikenee, kun Anna-Liisa kysyy, olisiko hän osallistunut pahoinpitelyyn.

Te olette vastuussa siitä mitä Anjalle tapahtui, vaikka kuinka sanoisitte muuta. Te ette ehtinyt paikalle... Voitteko käsi sydämellä vannoa, että olisitte estänyt hirmuteon, jos olisitte ollut paikalla? Mihin te ette ehtinyt? Te ette ehtinyt tappamaan ja raiskaamaan Anjaa. – – Minä en halua enää koskaan elämässäni nähdä teitä, Gilbert Weisenberg. En koskaan, muistakaa se. Jos minulla olisi nyt ase, minä tappaisin teidät. (376)

Anna-Liisan purkaus on raju. Hän arvottaa Anjan ystävyys suuremmaksi kuin Gilbertin rakauden. Tämä tulee esille jo aiemmin kohtauksessa, jossa Gilbert epäilee hänen tietävän jotain punaisten aseista ja Anjan sekaantumisesta asiaan. Anna-Liisa päättää jo silloin, ettei koskaan ilmiantaisi Anjaa.

Laila Hirvisaaresta puhutaan usein naistenviihteen taitajana, vaikka hänen romaanejaan lukevat yhtä lailla miehet. Hän kertoo tavoittaneensa mieslukijat romaanillaan *Hylätyt talot autiot pihat* (1982), joka kertoi Viipurin menetyksestä. ”Se oli aito sotakirja. Sain paljon palautetta nimenomaan mieslukijoilta. Todistin, että nainen pystyy kirjoittamaan realistisen sotaromaanin, mutta toisin kuin mieskirjailija.” Palautetta lähettäneillä oli omakohtaisia kokemuksia lapsuudesta sodassa, niinpä sodan aiheuttaman kauhun ja pelon kuvaus lapsen näkökulmasta oli koskettanut.⁷ Hirvisaaren teosten päähenkilö on usein nainen, mutta esimerkiksi romaanissa *Vienan punainen kuu* Ilja Huotari nousee samaistuttavaksi hahmoksi Anna-Liisan ja Anjan rinnalle, mikä tuodaan esiin kertomalla yhdessä luvussa tapahtumista hänen näkökulmastaan. *Valamon yksinäinen* -romaanissa kirjailijan nähtiinkin laajentavan viihdekirjallisuuden rajoja kuvaamalla kahden niin fyysisesti kuin henkisesti rujan keski-ikäisen miehen tunteita ja ongelmia.⁸

Romanttiselle viihdekirjallisuudelle tyypillistä onnellista loppua odottava joutuu pettymään, sillä Anna-Liisa hylkää molemmat rakastamansa miehet. Teos päättyy vierailuun Anjan haudalle, jonka punaiset toverit kaivoivat erään harmaan mökin piha-alueelle. ”Anna anteeksi ihmisten julmuus”, kuiskaa Anna-Liisa ystävälleen. Lukijaa odottaa kuitenkin vielä yksi käänne. Teoksen lopuksi kirjailija kertoo tarinan saaneen alkunsa hänen vieraillessaan Uhtualla, jossa hän osui vuonna 1918 julmasti surmatun nuoren opettajattaren haudalle. Anjan vaiheet, tunteukset ja ajatukset ovat kirjailijan mielikuvitusta, mutta tapahtumien pohjautuminen edes osittain todellisuuteen lisää vielä yhden kerroksen lukukokemukseen. Vuotta aiemmin julkaistussa

⁷ Petäjä 1992, 32.

⁸ Ahola 12.11.1988.

Laatokka-sarjan päättävässä romaanissa *Valoa kohti* (1991) on samankaltainen käänne: teoksen lopussa on kuva kortista, joka mainitaan tekstissä ja jonka esittämistä naisista on kerrottu. *Helsingin Sanomien* Suvi Aholan mukaan kirjailija haastaa näin oman kerrontatekniikkansa ja saa samalla lukijan pohtimaan tarinan todenperäisyyttä ja huomaamaan, että ”tällaista tapahtuu yhä”: ”Lukijan järkytys on kirjan ja koko sarjan kannalta oleellinen. Hietamies on käsitellyt Suomen, Karjalan ja Neuvostoliiton historiaa laajasti ja ansiokkaasti, opettanut monia. Sen hän tekee taiten loppuun asti.”⁹

Vienan punainen kuu on itsenäinen romaani kahden sarjan, Laatokka- ja Sonja-sarjojen, välissä. Sitä on pidetty välityönä, ja muun muassa sen henkilöasetelmia on moitittu monimutkaisiksi.¹⁰ Historiallisia romaaneja tutkinut ja Laila Hirvisaaren tuotannosta useita artikkeleita kirjoittanut Markku Ihonen sen sijaan katsoo kirjailijan uudistaneen niin tematiikkaansa kuin käsittelytapansa: ”Ihmiselämän hauraus ja kauneus saivat viimeistään tässä teoksessa rinnalleen käsittämättömän raakuuden.”¹¹ Alun lapsuus- ja nuoruuskuvausten jälkeen Darjaan ja Anjaan kohdistettu raaka väkivalta hätkähdyttää. Aikalaisvastaanotto kiinnitti huomiota siihen, että teoksessa nimenomaan valkoiset syyllistyivät raiskauksiin, mikä sai jotkut sisällissodan veteraanit närkästyään.¹²

Laila Hirvisaari valloitti lukijat heti esikoisromaanillaan *Lehmusten kaupunki*, joka ilmestyi 1972 – kriitikoiden suosion saavuttaminen oli sen sijaan huomattavasti vaikeampaa.¹³ Ihonen on pohtinut Hirvisaaren teosten ja yleensä historiallisen romaanin suosion syitä. Viihteellisten seikkailu- ja rakkausromaanien katsotaan tarjoavan lukijoille mahdollisuuden paeta arkea ja nykymaailman ongelmia. Historialliset romaanit voivat käsitellä hyvinkin vakavia aiheita, mutta tarjoavat eskapismia sijoittumalla vieraisiin kulttuureihin ja aikakausiin. Muita syitä Hirvisaaren romaanien suosioon on kirjailijan kyky luoda uskottava tarina, jonka henkilöihin lukija voi samaistua.¹⁴

⁹ Ahola 15.10.1991.

¹⁰ Saure 1998, 201.

¹¹ Ihonen 8.10.1997. Suvi Ahola kiinnitti *Valoa kohti* -teoksen arvioissaan huomiota samaan asiaan, julmuuksien ja vankileirielämän laajaan ja yksityiskohtaiseen kuvaukseen. Ahola 15.10.1991.

¹² Saure 1998, 201.

¹³ Hirvisaaren teosten vastaanotosta eri vuosikymmeninä ks. Linko 2000.

¹⁴ Ihonen 1996, 654.

Lähteet

Kohdeteos

Laila Hirvisaari 1992 / 2010: *Vienan punainen kuu*. Helsinki: Otava.

Tutkimuskirjallisuus

Ahola, Suvi 1988: Rujoja sankareita, keski-ikäisten ongelmia. Laila Hietamies laajentaa viihdekirjallisuuden rajoja. – *Helsingin Sanomat* 12.11.1988.

Ahola, Suvi 1991: Päiviä naisen vankileirielämästä. – *Helsingin Sanomat* 15.10.1991.

Ihonen, Markku 1996: Eläytymisen velhous. Laila Hietamies: *Sonja, Valkoakaasiat ja Myrskypilvet*. – *Kirjojen Suomi*. Toimittanut Juhani Salokannel. Helsinki: Otava, 651–658.

Ihonen, Markku 1997: Laila Hietamies on ollut lukijoiden suosikki jo neljännesvuosisadan. Uran muutokset ja muuttumattomuus. – *Helsingin Sanomat* 8.10.1997.

Järveläinen, Elisa 2011: ”*Siis ei muuta, kuin seiso paikalla, ole kuin mies!*” *Kaunokirjallisuus ja tutkimuskirjallisuus naispunakaartilaisten kuvaajina 1990–2000-luvulla*. Pro gradu -tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.

Kivimäki, Ville 2007: Ryvetetty enkeli. Suomalaissotilaiden neuvostoliittolaisiin naissotilaisiin kohdistama seksuaalinen väkivalta ja sodan sukupuolittunut mielenmaisema. – *Kvinnoforskning* 3/2007, 19–33.

Linko, Maaria 2000: ”Laila on entisensä” – mutta onko Paavo? Laila Hietamiehen teokset julkisuudessa 1970-luvulta 1990-luvulle. – *Otteita kulttuurista: kirjoituksia nykyajasta, tutkimuksesta ja elämäkerrallisuudesta*. Katarina Eskolan juhlaKirja. Toim. Maaria Linko, Tuija Saresma, Erkki Vainikkala. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 230–250.

Lintunen, Tiina 2018: Valkoisten ja punaisten naisten sota. – *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora, Aapo Roselius. Suomenkielinen toimitus Kati Pitkänen. Alkuteos: *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy*. Helsinki: Gaudeamus, 180–200.

Petäjä, Jukka 1992: Naiset, joilla on menneisyys. – *Helsingin Sanomat*, Kuukausiliite 25/ 1992, 12.12.1992.

Saure, Salme 1998: *Laila Hietamies läheltä*. Helsinki: Otava.

Vaara, Pekka 2018: *Viena 1918. Kun maailmansota tuli Karjalaan*. Jyväskylä: Docendo.

Teksti on osa Punavalkoista historiaa. Näkökulmia sisällissotakirjallisuuteen -tutkimustani, joka on osa laajempaa Sodan muisti -projektiani, jossa tarkastelen sodan muistamisen ja siitä kertomisen tapoja.